

Dansk nok!

*Evaluering af et udviklingsprojekt på
Sprogcenter Nordsjælland
støttet af Den europæiske Socialfond*

Tove Rasmussen, april 2008

Videncenter for tosprogethed og interkulturalitet, UC 2

Professionshøjskolen København

Indledning	2
Resumé med anbefalinger	3
Evalueringsfokus og metodetilgang	4
Datagrundlaget for evalueringen	5
<i>Del 1 – afrapportering</i>	6
Projektets gennemførelse sammenholdt med projektbeskrivelsen	6
Vigtigste resultater ift. målgruppe	8
Vigtigste resultater ift. målsætninger	10
<i>Del 2 - erfaringsopsamling</i>	13
Deltagernes læring	13
Samarbejdet med virksomhederne	20
Nyskabelser	27
Læringer fra projektet	28
Nyttiggørelse af erfaringer	29
Konklusioner	30

Indledning

Dette er den afsluttende evaluering af forsøgsprojektet "Dansk nok!", som Sprogcenter Nordsjælland i samarbejde med Erhvervsakademiet Nordsjælland, Føtex Hillerød og Føtex Frederikssund samt Hillerød Kommune, Hørsholm Kommune og Fredensborg Kommune har gennemført i perioden 1.10.06 – 30.04.08. Projektet er finansieret af EU's Socialfond.

Ved projektets start blev der indgået en evalueraftale mellem Sprogcenter Nordsjælland og Videncenter for tosprogethed og interkulturalitet, UC2. I denne aftale er evalueringens formål og form defineret som:

"Den endelige evalueringsrapport disponeres ifølge evalueringpunkterne beskrevet i Mål 3:

- 1. En kortfattet beskrivelse af projektets gennemførelse sammenholdt med projektbeskrivelsen i ansøgningen med eventuelle senere godkendte ændringer.*
- 2. Opsummering af de vigtigste resultater af projektet sammenholdt med de oprindelige målsætninger.*
- 3. Hvilke nyskabelser kom der ud af projektet?*
- 4. Hvad lærte projektledelse og ansatte af projektet?*
- 5. Hvordan nyttiggøres de indhøstede erfaringer? Bliver de gode erfaringer indarbejdet i den ordinære indsats?*

Evalueringen har særligt til formål at beskrive og vurdere, i hvilket omfang det er lykkedes projektet at opfylde delmålet om "at få virksomheder inden for handel og service til at medvirke til at beskrive, hvilke sproglige kompetencer indvandrere og flygtninge skal beherske i forhold til den jobfunktion, de skal udfylde", samt hvorledes målopfølgelsen på dette punkt har indvirket positivt og negativt på projektets øvrige mål og resultater."

Resumé med anbefalinger

Sprogcenter Nordsjælland har i samarbejde med Erhvervsakademiet Nordsjælland, Føtex Hillerød og Føtex Frederikssund samt Hillerød, Hørsholm og Fredensborg kommuner gennemført et forsøgsprojekt i perioden 1.10.06 – 30.04.08. Projektet er finansieret af EU's Socialfond.

Forsøgets helt overordnede formål har været at bringe ledige flygtninge/indvandrere i beskæftigelse (eller alternativt i uddannelse) inden for handel og service. Fokus har været på at inddrage virksomhederne i at afdække og at beskrive, hvad begrebet "dansk nok" dækker i forhold til at kunne klare sig i relevante jobfunktioner.

Den væsentligste læring af projektet er, at de barrierer for målgruppens vej til ordinær beskæftigelse og selvforsørgelse, som det er vanskeligst at nedbryde, er så individuelt betingede, at der må sikres mulighed for fleksibilitet og individuelle løsninger. Samtidig er der behov for en synlig og velstruktureret ramme, som dels sikrer, at både deltagere og medarbejdere på projektet kan fastholde fokus, og dels sikrer, at overlappet mellem praktik og undervisning bliver til en meningsfuld kontekst for læringsprocessen.

På baggrund af evalueringens analyse af projektets resultater og de indhøstede erfaringer kan følgende anbefales:

- Kombinationsforløb, hvor elementerne danskundervisning, praktik og fagundervisning / arbejdsmarkedsforberedende undervisning indgår i tæt indholdsmæssig sammenhæng
- Forpligtende samarbejde mellem uddannelsesinstitutioner og virksomheder via samarbejdsaftale om udviklingsprojekter og/eller etablering af styregruppe
- Udvikling af konkrete redskaber og metoder til løbende dialog mellem uddannelsesinstitutioner og virksomheder - projektets brug af kompetencekortet og udvikling af sprogbeskrivesskema har været afgørende for kvaliteten i samarbejdet
- Udvikling af en i det enkelte tiltag gennemgående metode til styrkelse af deltagerens refleksion – projektets brug af skalerings- og vurderingsøvelser er et eksempel til efterfølgelse
- En struktureret ramme med indbygget fleksibilitet og rum for individuelle løsninger
- Finansiering af individuelt tilrettelagt danskundervisning som ét af flere elementer
- Økonomi til og prioritering af en målrettet indsats over en kortere periode frem for en bredere indsats over en længere periode
- Udvikling af metoder til en skarpere skelnen mellem kursister/borgere, som har behov for opkvalificering, og borgere/kursister, som især har behov for omskoling

Evalueringens fokus og metodetilgang

Evalueringen falder i to dele:

Første del er en afrapportering af projektet og dermed en vurdering af, i hvilket omfang det er lykkedes projektet at opfylde de mål, der er beskrevet i den oprindelige projektbeskrivelse. Denne del af evalueringen baserer sig især på kvantitative data og har et primært tilbageskuende fokus på resultater, effekter og virkninger (den summativ del).

Evalueringens første del rummer således¹:

- 1. En kortfattet beskrivelse af projektets gennemførelse sammenholdt med projektbeskrivelsen i ansøgningen med eventuelle senere godkendte ændringer.*
- 2. Opsummering af de vigtigste resultater af projektet sammenholdt med de oprindelige målsætninger.*

Anden del er en erfaringsopsamling. Denne del baserer sig især på kvalitative data og har et mere fremadskuende fokus på, hvorledes læringer og indsigter, som er vokset ud af projektet, kan nyttiggøres i andre sammenhænge. Dermed har den også fokus på, hvilke anbefalinger der på baggrund af projektets erfaringer kan gives til en fortsat forbedring og udvikling af indsatsen (den formative del).

Evalueringens anden del tager således udgangspunkt i spørgsmålene²:

- 3. Hvilke nyskabelser kom der ud af projektet?*
- 4. Hvad lærte projektledelse og ansatte af projektet?*
- 5. Hvordan nyttiggøres de indhøstede erfaringer? Bliver de gode erfaringer indarbejdet i den ordinære indsats?*

Evalueringen er inspireret af og indeholder elementer fra *virkningsevaluering*, en evalueringsmodel der belyser, om en given indsats med fordel kan anvendes i andre sammenhænge – her om den kombination af delindsatser, som projekt "Dansk nok!" har afprøvet, med fordel kan udbredes til andre projekter eller indarbejdes i den ordinære indsats.

En virkningsevaluering søger at besvare spørgsmålet: "Hvad virker for hvem under hvilke betingelser?" og præciserer og konkretiserer dermed komplekse sammenhænge mellem indsats, kontekst, aktører, målgruppe mv.

Den samlede evaluering af projekt "Dansk nok!" søger først at besvare spørgsmålet: "Hvad har i projektet virket for hvem under hvilke betingelser?" På baggrund heraf søges et svar på: "Hvilke væsentlige læringer og indsigter er kommet ud af projektforløbet i forhold til, hvad der i andre projekter eller i den ordinære indsats må forventes at virke for hvem under hvilke betingelser?" Og konkluderende herpå søger evalueringen at besvare spørgsmålet: "Hvilke anbefalinger kan der på baggrund af projektets erfaringer gives til en fortsat forbedring og udvikling af indsatsen?"

¹ Jf. evalueringskravene fra Mål 3-programmet

² Jf. evalueringskravene fra Mål 3-programmet

Datagrundlaget for evalueringen

I evalueringssaftalen er datagrundlaget fastlagt som:

Kvantitative data:

- *Antal gennemførte forløb*
- *Antal ordinære ansættelser*
- *Antal voksenlærlingekontrakter*
- *Antal aflagte test og prøver*

Kvalitative data:

- *Ved forløbets afslutning evaluerer deltagerne det samlede forløb, og undervisere og projektleder udarbejder i fællesskab en intern, skriftlig evaluering af forløbet, som inddrages i den eksterne evaluering*
- *Der foretages interview af udvalgte deltagere, undervisere og projektleder 2 gange i hvert forløb, dvs. 4 gange i alt*
- *Evaluator deltager i forberedelsesdage til begge forløb sammen med interne og eksterne undervisere, vejleder, projektleder og pædagogisk konsulent fra sprogcentret*
- *Kursistlogbøger*

Projektet blev efter ansøgning til Socialfonden udvidet med yderligere et hold 3, hvori en alternativ tilrettelæggelsesform er afprøvet. I forbindelse med generering af data til evalueringen er der derfor gennemført en ekstra runde interview af udvalgte deltagere, af undervisere og projektleder, lige som evaluator har interviewet to virksomhedsrepræsentanter.

Kursistlogbøger er kun benyttet sporadisk i projektet og disse er derfor taget ud af evalueringens datagrundlag.

Del 1 – afrapportering

Projektets gennemførelse sammenholdt med projektbeskrivelsen

Projektet har som planlagt gennemført 2 forløb á 24 uger og 1 forløb á 14 uger. I alt har 34 deltagere været involveret, hvilket er et lidt højere antal end forudset.

Den grundlæggende idé i projektet, nemlig at *“få virksomheder inden for handel og service i tale i forhold til at beskrive både faglige kompetencer og personlige og sociale kompetencer for derudfra at afdække og beskrive overlappningen mellem elementerne praktik/mentor og danskundervisning, og hvordan man i dette samspil kan tilrettelægge en undervisning, hvor sprogtilegnelsen sker bedst muligt”* er fastholdt gennem hele forløbet³.

Konkret har denne grundidé udmøntet sig i en tilrettelæggelse, som i hovedtræk følger projektbeskrivelsen:

“Holdvarighed 24 uger heraf hhv. 2 og 6 ugers praktik.

Projektet starter med informationsmøder, visitation samt en forberedelsesfase, hvor interne og eksterne undervisere, vejleder, projektleder, Sprogcentrets pædagogiske konsulent⁴ og UC2 planlægger de første uger af forløbet.

Forløbet tilrettelægges som en vekselvirkning mellem undervisning på Sprogcentret og praktik.

Der inddrages eksterne undervisere fra branchen til at undervise i: Konkrete og realistiske cases fra arbejdspladser. Afdækning af arbejdsfunktioner inden for handel og service. Hvad vil det sige at arbejde med servicefunktioner? Service og kommunikation, herunder aktiv lytning, spørgeteknik, kropssprog, konflikthåndtering, pausesnak med kollegaer. Ud fra deltagernes egne erfaringer fra praktikken arbejdes der med samarbejdsformer fagligt og socialt på en arbejdsplads.

..i praktikperioderne: Danskundervisning 2-3 lektioner pr. uge pr. deltager..

..(der) arbejdes med et praktikevalueringsskema, dels for at afdække uformelle og formelle kompetencer, og dels for at følge den enkeltes progression I praktikperioden får de (projektdeltagerne) konkrete opgaver som: Hvilke krav stilles til mine læse- og skriftlige færdigheder? Min praktikplads' organisering? Hvordan bliver kunderne serviceret i min praktik? Min arbejdsplan? m.m.”

Undervejs er der foretaget prioriteringer og iværksat ændringer. De væsentligste af disse er:

Efter aftale med Erhvervs- og Byggestyrelsen blev tidsplanen for Hold 1 og Hold 2 forrykket, idet strukturreformens implementering i forhold til organisering af jobcentrenes virke gav komplikationer for rekrutteringen til Hold 1.

³ Mere herom i afsnittet ”Samarbejdet med virksomhederne” s. 20 – 27.

⁴ Den pædagogiske konsulent fratrådte sin stilling umiddelbart efter projektstart og har derfor ikke været involveret.

På baggrund af erfaringerne fra Hold 1 og efter drøftelse i projektets styregruppe blev det besluttet, at den første praktikperiode skulle ligge to uger tidligere for Hold 2, således at der kom 4 uger mellem den første, kortere og den anden, længere praktik. Dette gav mulighed for at arbejde mere indgående med erfaringerne fra første praktikperiode og dermed sikre en grundigere forberedelse til anden praktikperiode.

Egentlige mentoraftaler er kun benyttet i ganske begrænset omfang. Der har i alle praktikforløb været en fast kontaktperson til støtte for praktikanten.

I projektbeskrivelsen er det angivet, at *"underviser udarbejder i samarbejde med praktikplads en individuel læringsplan"*. I praksis har underviser lavet mundtlige aftaler med praktikstedet om, hvad praktikanten skulle undervises i, og hvad praktikstedet eventuelt kunne give af opgaver til praktikanten. Læringsplanen er løbende blevet justeret. Den har således fungeret som en struktur, der kunne understøtte den løbende dialog mellem underviser og praktiksted, idet dette har været mere hensigtsmæssigt end at arbejde ud fra en (på et relativt løst grundlag) fastlagt plan.

Kursistlogbogen har som tidligere nævnt kun været sporadisk benyttet.

FVU - undervisningen har været et fleksibelt, individuelt tilbud til de af deltagerne, som måtte forventes at have særligt gavn og glæde af det, og har således ikke været en fast del af det samlede forløb.

-

Som det allerede er nævnt i resuméet er det en væsentlig læring af projektet, at de individuelt betingede barrierer i mange tilfælde er de afgørende, og at fleksibilitet i afviklingen af forløbet derfor er nødvendig. På denne baggrund er det evaluators vurdering, at projektleder og projektmedarbejdere i nødvendigt omfang har overholdt de rammer, der blev fastlagt i projektbeskrivelsen – og at de undervejs foretagne justeringer og afvigelser fra planen enten har været hensigtsmæssige ændringer eller nødvendige prioriteringer, som har bidraget til at sikre kvaliteten og dermed fastholdt kursen mod de overordnede mål.

Hold 3 er som tidligere nævnt iværksat efter imødekommelse af en tillægsansøgning og er dermed ikke beskrevet i den oprindelige projektbeskrivelse.

Vigtigste resultater ift. målgruppe

Projektet var i den oprindelige projektbeskrivelse planlagt til at rumme 24 kursister fordelt på to hold. Hold 3, som blev iværksat efter en tillægsansøgning til Socialfonden, var planlagt til seks kursister.

I alt 34 personer har været omfattet af projektet, heraf 14 på Hold 1, 10 på Hold 2 og 10 på Hold 3.

Antal gennemførte forløb

	Visiteret til forløbet	Begyndt på forløbet	Ophørt pga. arbejde	Ophørt pga. andre årsager	Afsluttet forløb
Hold 1	14	14	1	3	10
Hold 2	11	10	5	0	5
Hold 3	11	10	2	2	6

Overordnet er målgruppen defineret som "*ledige flygtninge/indvandrere, som er marginaliseringsruede og omfattet af aktivloven med danskkundskaber svarende til DU2 modul 4.*" I projektbeskrivelsen understreges det, at "*vi ønsker.. at målrette projektet både mod flygtninge/indvandrere, der har været ledige både under og over et år*" under henvisning til, at det "*ifølge vismandsrapporten 2006 er... nødvendigt at fremrykke den opkvalificerende aktivering pga. den lave arbejdsløshed.*"

Ved ansøgningen til Socialfonden skal det angives, hvilket forsørgelsesgrundlag deltagerne forventes at have samt den forventede fordeling på køn og alder. I nedenstående oversigt vises, hvordan den faktiske målgruppesammensætning for projektet har været i forhold til den i projektbeskrivelsen oprindeligt forventede:

2007 Hold 1 & 2	Kontanthj. Mænd under 25	Kontanthj. Mænd over 25	Kontanthj. Kvinder under 25	Kontanthj. Kvinder over 25	Dagpenge Mænd under 25	Dagpenge Mænd over 25	Dagpenge Kvinder under 25	Dagpenge Kvinder over 25
Forventet	2	4	2	4	2	4	2	4
Faktisk	0	1	0	11	0	7	1	4

På **Hold 3** har fordelingen været: 3 mænd over 25, 5 kvinder over 25 og 1 kvinde under 25. Fem dagpengemodtagere og fire kontanthjælps- eller starthjælpemodtagere. Desuden har der været en selvforsørgende kvinde over 25. Jobcentret har betalt det ugentlige deltagergebyr, men der har ikke været medfinansiering på vedkommende, idet hun ikke modtager offentlig ydelse.

I projektbeskrivelsen er målgruppen yderligere karakteriseret som: "*Deltagerne har tidligere arbejdet eller vil gerne arbejde indenfor handel og service, men har ikke de sproglige forudsætninger, der skal til, for enten at fastholde job eller indgå i ordinære uddannelsesforløb på f.eks. handelsskolen (HG) eller tekniske skoler. Forudsætninger for deltagelse er et dansk niveau, der minimum svarer til Dansk Uddannelse 2 modul 4 og Dansk Uddannelse 3 modul 3.*"

Ikke alle projektdeltagere har fra starten af projektet været karakteriseret som *“vil gerne arbejde indenfor handel og service”*, men er af sagsbehandler blevet henvist til projektet, fordi deres egne mål vurderes som urealistiske, og projektet dermed er tænkt som et led i en længere afklaringsproces.

I forhold til danskniveau fordeler projektdeltagerne sig ligeligt mellem en gruppe, som ved projektstart havde dansk kundskaber som forudsat i projektbeskrivelsen, og en gruppe med bedre dansk kundskaber. En mindre gruppe på i alt fire deltagere var på et lavere niveau ved projektstart – men det skal i denne sammenhæng understreges, at dansk kundskaberne her er angivet ved det skriftlige niveau. De deltagere, som har en såkaldt *“skæv profil”* (forskelligt niveau henholdsvis mundtligt og skriftligt) har bedre dansk kundskaber på de mundtlige færdigheder end på de skriftlige færdigheder. Dette gælder således også de fire, som er kategoriseret under *“dansk niveau under Danskuddannelse 2 modul 4 eller Danskuddannelse 3 modul 3”*.

Niveau ved start	Hold 1	Hold 2	Hold 3 ⁵
Dansk niveau under DU2 mo 4 / DU3 mo 3	0	3	1
Dansk niveau svarende til DU2 mo 4 / DU3 mo 3	7	4	3
Dansk niveau over DU2 mo 4 / DU3 mo 3	7	3	5

Sammenfattende kan det siges om målgruppen, at:

- Projektet har omfattet flere deltagere end forudset (34 mod 30)
- Der har været en overvægt af kvinder på projektet
- Der har været en markant overvægt af deltagere over 25 år
- Fordelingen på dagpengemodtagere og kontanthjælps- eller starthjælpsmodtagere har været ligelig
- En enkelt deltager har været selvforsørgende
- Et flertal af deltagerne har været motiveret for arbejde inden for handel og service
- Deltagerne har generelt haft det påtænkte dansk niveau (eller bedre) ved projektstart

I betragtning af, at deltagerne til projektet er rekrutteret via ganske mange forskellige kanaler i det ordinære system, konkluderes det, at målgruppen overvejende er opfyldt, og at afvigelserne mellem projektets faktiske deltagersammensætning og projektbeskrivelsens karakteristik af den intendede målgruppe er mindre væsentlige.

⁵ Her mangler oplysninger om den tiende deltager på Hold 3, som ophørte igen efter kort tid.

Vigtigste resultater ift. målsætninger

Projektets overordnede mål er i projektbeskrivelsen beskrevet som:

- At få deltagerne i støttet/ustøttet arbejde via praktik
- At fastholde deltagerne i arbejde
- At deltagerne får lavet uddannelsesaftaler som voksenlærling
- At deltagerne overgår til ordinær uddannelse inden for handel og service
- At afdække og beskrive, hvad begrebet "dansk nok" dækker i forhold til at klare sig på en virksomhed

På tidspunktet for evalueringen (anden halvdel af april 2008) ser resultaterne i forhold til de enkelte mål således ud:

At få deltagerne i støttet/ustøttet arbejde via praktik

Antal ansættelser	Ansættelse totalt	Ansættelse under forløbet	Ansættelse ved projektafslutning	Ansættelse efter (X mdr.)
Hold 1	4	1	3	(+ 1 ?) ⁶
Hold 2	7	5	1	1 (efter 1 md.)

To af deltagerne fra Hold 3 er ophørt pga. arbejde. For en tredje af deltagerne er der gennem projektet indgået aftale om ansættelse med løntilskud med henblik på senere ordinær ansættelse.

At fastholde deltagerne i arbejde

På evalueringstidspunktet er det vanskeligt at vurdere, i hvilket omfang det er lykkedes projektet at *fastholde* deltagerne i arbejde, idet der kun er gået cirka fire måneder efter afslutningen på Hold 2, og Hold 3 endnu ikke er afsluttet. Det er dog et positivt tegn, at de fire deltagere fra Hold 1, som kom i arbejde undervejs eller umiddelbart efter afslutningen på projektet, stadig er i beskæftigelse. Tilsvarende er fem af de syv deltagere fra Hold 2, som kom i arbejde undervejs eller umiddelbart efter afslutningen på projektet, stadig i beskæftigelse. De sidste to fra Hold 2 blev ansat i midlertidige stillinger (juleassistance) og er derfor igen arbejdssøgende.

Oversigt over jobfunktioner og ansættelsessteder:

- Butiksassistent, Føtex Hillerød – to i fastansættelse
- Butiksassistent, Kvickly-Xtra, Prøvestenscentret – to i midlertidige ansættelse
- Butiksassistent, Tiger, Hillerød – en i fastansættelse
- Butiksassistent, Garbo, Lyngby Storcenter – en i fastansættelse

⁶ Virksomhedspraktik mhp. senere fastansættelse iværksat efter cirka tre måneder.

- Produktionsmedarbejder, Dansac, Fredensborg – en i fastansættelse
- Produktionsmedarbejder, Gosh – en i fastansættelse
- Buschauffør, Arriva – en i fastansættelse
- Kontorassistent, flyttefirma – en i løntilskudsansættelse
- Selvstændig, restaurant – en deltager

At deltagerne får lavet uddannelsesaftaler som voksenlærling

Ingen deltagere har fået uddannelsesaftaler som voksenlærling. Der har været planer om voksenlærlingeaftaler for to af deltagerne på Hold 2. Den ene valgte at springe fra forløbet, idet han fik tilbudt arbejde. For den andens vedkommende er planerne indtil videre udsat. Der er i stedet indgået aftale om ansættelse med løntilskud, idet virksomhedsindehaveren efter et længere praktikforløb måtte vurdere, at jobfunktionen stillede for store krav til praktikantens danskundskaber, og at en voksenlærlingekontrakt derfor ville blive for ressourcekrævende for firmaet.

At deltagerne overgår til ordinær uddannelse inden for handel og service

Ingen er overgået til egentlig ordinær uddannelse inden for handel og service. I alt 6 projektdeltagere er undervejs i eller efter projektet gået i gang med en anden form for uddannelsesforløb:

Antal påbegyndte uddannelsesforløb	Uddannelsesforløb totalt	Uddannelse under forløbet	Uddannelse v. afslutning	Uddannelse efter (X mdr.)
Hold 1	3	0	3	0
Hold 2	2	0	1	1

Fra Hold 3 er en deltager desuden ophørt og påbegyndt FVU - undervisning.

Tallene dækker således over:

- En er på VUC i et forløb med en kombination af AVU-fag og FVU-undervisning.
- En er på forkursus til SOSU - uddannelsen.
- En begyndte på uddannelse på Teknisk Skole, men er siden faldet fra.
- En afslutter Danskuddannelse 3, går desuden på FVU Trin 2 og har sideløbende deltidsjob med løntilskud.
- To går til FVU – undervisning og er samtidig jobsøgende.

At afdække og beskrive, hvad begrebet "dansk nok" dækker i forhold til at klare sig på en virksomhed

Dette mål er i modsætning til de øvrige absolut ikke-kvantificerbart. I hvilket omfang det er lykkedes projektet at afdække og beskrive, hvad "dansk nok" dækker i forhold til at klare sig på en virksomhed, beskrives og vurderes i evalueringens anden del.

Sammenfattende kan det siges om projektets resultater ift. målsætningen, at:

- 28,5 % af det samlede deltagerantal fra Hold 1 er kommet i beskæftigelse
- 36,4 % af de deltagere, som gennemførte Hold 1, er kommet i beskæftigelse⁷
- 70,0 % af deltagerne fra Hold 2 er kommet i beskæftigelse
- 28,5 % af det samlede deltagerantal fra Hold 1 er fastholdt i beskæftigelse
- 36,4 % af de deltagere, som gennemførte Hold 1, er fastholdt i beskæftigelse
- 50,0 % af deltagerne fra Hold 2 er fastholdt i beskæftigelse
- 0,0 % har fået voksenlærlingekontrakter
- 0,0 % er overgået til ordinær uddannelse inden for handel og service

Procentsatserne for beskæftigelse er klart mindre tilfredsstillende for Hold 1 end for Hold 2. Der kan ikke umiddelbart gives éntydige forklaringer på denne forskel, men det har givet spillet ind, at der var relativt flere af deltagerne på Hold 1, som havde alvorlige fysiske, psykiske eller sociale problemer.

Fastholdelsesprocenterne er gode for både Hold 1 og Hold 2.

At ingen har indgået voksenlærlingekontrakter skal ses i lyset af, at det for de to deltagere, hvor et voksenlærlingeforløb kunne være relevant, er endt med henholdsvis ustøttet og støttet beskæftigelse. Målet om voksenlærlingekontrakter har muligvis været for optimistisk i forhold til den fastsatte målgruppe.

Tilsvarende skal det, at ingen af projektets deltagere er overgået til ordinær uddannelse inden for handel og service, ses i lyset af, at tre deltagere fra Hold 1 og to deltagere fra Hold 2 er startet i andre former for uddannelse. Målet om ordinær uddannelse har muligvis været urealistisk i forhold til den fastsatte målgruppe.

På baggrund af ovenstående og ikke mindst på baggrund af erfaringsopsamlingen fra projektet, som synliggør hvor mange og hvor mange forskellige barrierer, der er for målgruppens vej til beskæftigelse, vurderes det, at projektets samlede målopfyldelse og resultater er tilfredsstillende. Det skal yderligere bemærkes, at projektdeltagerne netop er henvist fra det ordinære system ud fra en vurdering af, at de ikke umiddelbart kan hjælpes i beskæftigelse via dette. I dette perspektiv er selv en beskæftigelsesprocent på 28 % tilfredsstillende.⁸

⁷ Heri medregnet en deltager, som ophørte fra projektet på grund af ordinært arbejde

⁸ Eksempelvis vurderes en beskæftigelsesprocent på 28 % som tilfredsstillende i den samlede evaluering af projekter finansieret 2004 – 2005 af Integrationsministeriets pulje "beskæftigelsesfremmende indsats for flygtninge- og indvandrere kvinder samt familiesammenførte (herunder mænd)" - foretaget for ministeriet af LG Insight (august 2006).

Del 2 - erfaringsopsamling

Evalueringens anden del er en opsamling af de erfaringer, som er vokset ud af projektet. Denne del består dermed af en beskrivelse af de læringer og indsigter, som projektet undervejs har indhøstet i forhold til to helt overordnede temaer⁹, nemlig:

- Deltagernes læring
- Samarbejdet med virksomhederne

Opsummerende på erfaringsopsamling gøres senere i evalueringsrapporten rede for, hvilke *nyskabelser* der er kommet ud af projektet, hvad projektledelse og ansatte *lærte* af projektet og hvordan erfaringer fra projektet *nyttiggøres*.

Deltagernes læring

Kernen i projekt "Dansk nok!" kan illustreres med følgende citat fra projektbeskrivelsen:

...at få virksomheder inden for handel og service i tale i forhold til at beskrive både faglige kompetencer og personlige og sociale kompetencer for derudfra at afdække og beskrive overlappningen mellem elementerne praktik/mentor og danskundervisning og hvordan man i dette samspil kan tilrettelægge en undervisning, hvor sprogtilegnelsen sker bedst muligt."

Formålet med projektet ses i høj grad som det at udvikle en *uddannelsesmodel*, som bredt tilgodeser de generelle behov i gruppen af ledige voksne flygtninge/indvandrere, som *"har arbejdet eller gerne vil arbejde indenfor handel og service, men ikke har de sproglige forudsætninger, der skal til, for enten at fastholde job eller indgå i ordinære uddannelsesforløb på f.eks. handelsskolen (HG) eller tekniske skoler"* - og dermed skabe det nødvendige match mellem målgruppen og *"handel og service som er et brancheområde, der i øjeblikket har svært ved at rekruttere ansøgere til ledige stillinger."*

Projektdeltagernes vej til beskæftigelse ses som en læringsproces i perspektivet af et ganske bredt læringsbegreb. Det gælder for projektets deltagere ikke kun om at tilægge sig informationer om det danske arbejdsmarked, som de ikke har i forvejen.

Deltagerne skal derimod såvel i forhold til sprog som i forhold til arbejde både opsamle viden, udvikle kunnen, tillægge sig praksisser, se sammenhænge og udvikle nye erkendelser – lige som virksomhederne i øvrigt på tilsvarende måde skal udvikle kompetencer til mere præcist og fyldestgørende at kunne afdække og beskrive, hvad "dansk nok" dækker i forhold til en konkret jobfunktion.

⁹ Der kan være flere læringer og indsigter end de her fremstillede. Det, som beskrives i evalueringsrapporten, er en opsamling af centrale temaer, som de har vist sig for evaluatoren ved gennemgang af data-materialet og især ved interviews og samtaler med undervisere, deltagere og projektleder gennem hele projektføreløbet.

Det spørgsmål, som evalueringen stiller til projektets erfaringer med deltagernes læring er således:

Hvad virker¹⁰ for hvem under hvilke forudsætninger, når deltagerne i forhold til både sprog og arbejde skal: opsamle viden, udvikle kunnen, tillægge sig praksisser, se sammenhænge og udvikle nye erkendelser?

Nedenstående redegørelse bygger på udsagn fra deltagere og undervisere fra Hold 1, 2 og 3 samt udsagn fra to virksomhedsrepræsentanter og fra projektleder. Evaluator har søgt at uddrage essensen af de mange udsagn via en kondensering og dernæst foretaget en kategorisering¹¹.

Opsamle viden

I forbindelse med evaluators interview af deltagere ved midtvejs- eller slutevalueringer har et gennemgående spørgsmål været variationer over: "Hvad kan du på baggrund af dine egne erfaringer videregive af gode råd til den voksne flygtning eller indvandrer, som er forholdsvis ny i Danmark? Hvad skal man gøre for at skabe sig et godt liv her?"

Det går igen i stort set alle interview, at der er behov for først et relativt kortvarigt og intensivt undervisningsforløb i det grundlæggende dansksproglige, og at der herefter er brug for en form for kombinationsforløb med elementerne praktik, danskundervisning og faglig/arbejdsmarkedsforberedende undervisning. Tilsvarende går det igen, at deltagerne nævner enten "service" eller "individuel undervisning på praktikstedet" som det, de har lært allermost af gennem hele forløbet.

Deltagerne har typisk ikke tilstrækkeligt med relevante erfaringer fra en dansk kontekst til umiddelbart at kunne knytte den teoretiske undervisning på sprogcentret direkte an til sådanne konkrete og selv-oplevede erfaringer. Den "aha-oplevelse", som gør informationen til brugbar viden, kommer dermed kun sjældent i den indledende undervisning. For at kunne opsamle viden i den indledende undervisning er det derfor nødvendigt at kunne se undervisningen som en forberedelse til praktikken – og praktikken som et skridt på vejen mod beskæftigelse og selvstændighed. "Nu tænker jeg, at det (projektet) er godt. I starten var det svært at se, at jeg kunne bruge det," siger blandt andet én af deltagerne fra Hold 1, som efterfølgende er blevet fastansat.

I praktikforløbet skal der meget gerne komme "aha - oplevelser" á la: "Der er mange varer, der forsvinder. Der er mange tyverier i supermarkedet. Jeg har også lært, at kunderne flytter varerne. Det er et stort arbejde for personalet at rydde op efter kunderne!" – en konkret egenoplevelse af begrebet varesvind og det udvidede servicebegreb fra den teoretiske undervisning. "Jeg har lært at være hjælpsom over for kunderne, fx vise dem, hvor tingene står, være smilende og åben," eller: "Jeg kunne bruge det, jeg har lært om primær og sekundær service. Jeg gør mere, end jeg skal."

¹⁰ ...og hvad virker ikke - eller modvirker decideret en positiv udvikling?

¹¹ Meningskondensering har til formål at uddrage essensen og dermed gøre interviewmaterialet håndterbart. Meningskategorisering afdækker derimod sammenhænge og kan derfor bidrage til en efterprøvning af de grundlæggende antagelser bag en given indsats. Virker det, som vi troede, det ville virke?

– to forskellige udtryk for meget konkrete oplevelser af, hvad det i praksis indebærer at være serviceminded.

Via "aha - oplevelserne" skabes en "overlapping mellem disse forskellige elementer rettet mod en konkret relevant referenceramme og specifikke funktioner for derved at udvide lærings- og anvendelsesrum for deltagerne, så deltagerne får øget funktionelt udbytte af både undervisning og praktik/arbejde", hvilket i projektbeskrivelsen er beskrevet som forudsætningen for den effektive sprogtilegnelse.

Det funktionelle udbytte af praktikken forudsætter dog også, at der gives grundig, kort og præcis information og instrukser. "De skal også sige hvorfor. De skal ikke kun sige hvordan," som én af deltagerne udtrykker det.

Udvikle kunnen

"Jeg taler meget bedre dansk nu. Her kan jeg tale mere dansk... med kunder og med kolleger." Udvikling af dansksproglig kunnen kræver naturligvis reelle muligheder for autentisk, mundtlig kommunikation – men den kræver også, at kolleger og ledelse er opmærksomme på sproget, på dets betydning og dets begrænsninger.

T. siger blandt andet: "De må ikke snakke hurtigt. D. (afdelingsleder) sagde noget sjovt, men jeg forstod ikke, fordi han talte meget hurtigt. Jeg blev meget genert. D. sagde: Forstår du? – og han sagde det igen. Jeg forstod ikke. Han sagde det igen. Så forstod jeg." Denne lille episode blev en lærerig oplevelse for T., fordi D. netop var opmærksom på sproget og dets begrænsninger og derfor hjalp hende videre gennem det pinlige, at hun ikke forstod det sjove og derfor ikke kunne reagere som forventet. Havde D. ikke været opmærksom, var episoden måske i stedet blevet til et af de små nederlag i dagligdagen, som kan svække selvtilliden og dermed den fortsatte indlæring og udvikling af kunnen.

Samme T. illustrerer ganske glimrende nødvendigheden af, at der er synlighed og klarhed om opgaver og ansvar i praktikken. "Jeg havde ikke en chef i begyndelsen. D. kom først efter måske tre uger. Han forklarede til de andre, som var nye, men han forklarede ikke (noget) til mig. Jeg sagde: "Hvorfor forklarer du ikke til mig, hvorfor hjælper du ikke mig?" Han sagde: "Du er ikke ny," – men jeg sagde: "Nej, jeg er ny! Du skal også forklare til mig og hjælpe mig!" "

Tilsvarende bad T. på eget initiativ D. om at få præcise og afgrænsede opgaver og var dermed i høj grad selv medvirkende til, at hun relativt hurtigt kom til at fungere i den jobfunktion, hvor hun efter praktikken er blevet fastansat. Adspurgt, hvad der fik hende til selv at tage initiativ til at få selvstændige opgaver og selvstændigt ansvar, siger T.: "Det var ikke godt for mig. Jeg blev ked af det og usikker, når jeg ikke vidste, hvad jeg skulle gøre."

Tillægge sig praksisser

Erfaringerne fra projektet illustrerer, hvordan fortrolighed med den specifikke kontekst

er en nødvendighed for, at den enkelte kan føle sig kompetent, fremstå som kompetent – og tillægge sig nye praksisser. Med få undtagelser har kursisterne været i praktik samme sted i første og anden praktikperiode. Og der er markant tendens til, at det andet praktikforløb har været langt mere tilfredsstillende, netop fordi der har været en vis fortrolighed, en vis følelse af rutine. Det har givet grundlag for flere selvstændige opgaver, en mere klar følelse af at være til nytte – hvilket også er grundlaget for reelt at kunne tillægge sig nye praksisser.

Om de vigtigste forskelle mellem første og anden praktik siger M. eksempelvis:
"Kunderne genkender mig – og de viser, at de genkender mig. Jeg kan mærke, at kunderne stoler på mig. Jeg fortæller, hvor varerne står og jeg fortæller, hvordan de bruges - hvis jeg ved det. Hvis jeg ikke ved det, siger jeg: "Desværre, det ved jeg ikke." Jeg har de samme arbejdsopgaver som i den første praktik-periode – men nu er jeg hurtigere, jeg har mere rutine."

Tilsvarende beskriver S., hvordan han gennem den viden, det første praktikforløb gav, har fået en vis tryghed, som fører frem mod udvikling af kunnen og nye praksisser:
"Før praktikken manglede jeg kendskab til supermarkeder i Danmark. Jeg var usikker, fordi jeg skulle samarbejde med danskere. Et vindue har åbnet sig – eller en vej har åbnet sig. Nu er jeg mere sikker, når jeg taler dansk. Jeg tør mere nu."

Se sammenhænge

Et væsentligt aspekt i den læringsproces, som vejen til det ordinære arbejdsmarked indebærer for målgruppen, er dette at se (nye) sammenhænge. Førmtalte "aha – oplevelser" er naturligvis væsentlige drivkræfter hertil, men "aha – oplevelserne" kommer ikke af sig selv, tilrettelæggelsen af forløbet skal på forskellig vis sikre rammerne omkring processen.

Fagundervisning i "Service", som lå tidligt i forløbet, nævner kursisterne som noget af det, de lærte mest af – og som en god forberedelse til praktik. Ved et virksomhedsbesøg i den første fase på Hold 1 (dvs. før praktikken), konstaterer faglæreren med tilfredshed, at deltagerne rent faktisk i deres spørgsmål bruger begreber fra Serviceundervisningen. Og det er kendetegnende, at en deltager efter første praktikforløb siger: *"Min praktik var meget god, fordi: Det er godt at arbejde med danskere – og at se, hvordan de gør. Vi har lært her i skolen med D. (faglærer), hvordan vi giver god service, men vi har ikke prøvet det. Nu i praktikken har vi prøvet det, og vi ved, hvad kompetencer er – hvad kan jeg."*

Indholdsmæssig sammenhæng mellem fagundervisning, danskundervisning og læring i praktikforløb kræver et struktureret forløb. Ved slutevalueringen på Hold 1, som naturligt er meget fremadrettet mod justeringer på Hold 2, taler lærerne blandt andet om, at netop fordi de væsentligste af barriererne ligger hos kursisterne selv, skal der på Hold 2 være mulighed for endnu mere holdningsbearbejdende undervisning. Men det er afgørende, at diskussionerne undervejs *"sættes ind i en ramme, som gør den til emne for læring."*

Dette stiller krav til tilrettelæggelsen, ikke bare af undervisningen, men også af projek-

tets øvrige elementer. Der skal struktur på samarbejdet mellem de involverede lærere, mellem lærere og projektleder, mellem lærere og kontaktpersoner/mentorere på praktikstederne. Men strukturens opgave er at understøtte processen, og derfor fordrer processen og de nødvendige, individuelle hensyn, at strukturen tænkes meget fleksibelt. Strukturen er således et afsæt for hurtig udvikling af en alternativ eller tilpasset struktur, så snart behovet herfor viser sig at være påtrængende.

Den fleksible struktur kræver en forventningsafstemning mellem lærere og kursister, hvis synlige udtryk er opslag på væggene i undervisningslokalet:

<i>Kursisternes forventninger til hinanden:</i>	<i>Kursisternes forventninger til lærerne/projektet:</i>
<i>Respekter</i>	<i>Respekter</i>
<i>Samarbejde</i>	<i>Samarbejde</i>
<i>God humør</i>	<i>Disciplin</i>
<i>Hjælpsom</i>	<i>Kun tale dansk</i>
<i>Kommunikation</i>	<i>Fredagskage</i>
<i>Lære dansk</i>	<i>Komme præcis efter pausen</i>
<i>Søge job</i>	<i>Lytte til hinanden</i>

<i>Undervisernes forventninger til deltagerne</i>		
	<i>Respekt</i>	
<i>Engagement</i>	<i>Samarbejde</i>	<i>Ansvar</i>
<i>Deltage aktivt</i>	<i>Komme til tiden</i>	<i>Tillid til vores arbejde</i>
<i>Nysgerrig</i>	<i>Tale dansk</i>	<i>(vi ved, hvad vi gør)</i>
<i>Spørgelyst</i>	<i>Interesse for andre</i>	<i>Tag ansvar for</i>
	<i>Prøve at løse opgaver</i>	<i>at lære</i>
	<i>Hjælpe</i>	
<i>Hvad kan kursisterne forvente af os</i>		
<i>Engagement</i>		<i>- 100 %</i>
		<i>Forbereder os</i>
<i>Stiller krav</i>	↔	
<i>Vi tror på, at I kan!</i>		
<i>Brugbar undervisning</i>		<i>- kedelig og interessant</i>

Opslag i klasserummet december 2007

For at den indholdsmæssige sammenhæng mellem forløbets enkelte dele kan give det ønskede udbytte, må den konkretiseres – blandt andet via *"konkrete og realistiske*

*cases fra arbejdspladser.*¹² Et godt eksempel på, hvordan dette gøres, er en lang række stikord spredt ud over en whiteboardtavle (her kun delvist gengivet):

<i>F. /Funktioner – juleassistance i ...:</i>		
<i>rydder op, sætter på hylder</i>		<i>trimme hylder (ordne, gøre pænt)</i>
<i>hjælper kunderne</i>		<i>tjekker dato</i>
<i>bruger palleløfteren</i>	<i>lave hyldeforkanter</i>	<i>lægger kasser på vognen</i>
	<i>tjekker varer</i>	<i>bruger PC til skilte</i>
	<i>læser fagnummer på papkasser</i>	<i>lægger varer i kølemontre</i>
	<i>finder selv på næste opgave</i>	<i>mm.</i>

Udvikle nye erkendelser

At lære nyt handler for voksne ofte i høj grad om at aflære tidligere opfattelser, herunder at få nye og andre erkendelser af egne styrker og svagheder og at reflektere over egen læringsproces.

Befordrende for den del af læreprocessen, som handler om at udvikle nye erkendelser, er refleksioner over misforståelser. En deltager fortæller, hvordan hun troede, at en "kollega" ikke ville samarbejde med hende, fordi hun var udlænding – eller fordi hun ikke var så god til dansk. Men det var en misforståelse: *"Der var mange misforståelser, men min veninde forklarede mig bagefter: Det er ikke, fordi hun ikke vil hjælpe dig – men hun kan ikke huske tallene, når hun skal sige dem. Hun kan kun huske dem med fingrene."*

Og en anden reflekterer mere eksplicit over, at hun kan se og forstå ting nu, som hun ikke tidligere kunne se og forstå: *"Jeg tænker, som jeg tænker – men det var ikke, som jeg troede."*

Samme deltager lægger meget vægt på, at man som ny praktikant skal kunne præsentere sig korrekt – både for at man kan give godt indtryk til de øvrige medarbejdere på praktikstedet og for at man kan være stolt af sig selv. Et godt selvværd giver overskud til at erkende, at *"det var ikke, som jeg troede"* uden nødvendigvis at skulle slippe den sikkerhed, der ligger i, at *"jeg tænker, som jeg tænker"*.

De konkrete erfaringer gør, at man kan "se sig selv" – og her er det mest illustrative måske beretningen om den ellers meget motiverede og modne kvinde, som på grund af absolut ingen arbejdstageridentitet netop ikke var i stand til "at se sig selv":

¹² Jf. projektbeskrivelsen

"A. spørger på praktikstedet, om hun må gå kl. 14.00, fordi hendes datter kommer på besøg. Lederen siger nej, fordi det er en klar aftale mellem praktikstedet og projektet, at A. skal have et realistisk billede af det danske arbejdsmarked og derfor skal være til stede hele dagen. Senere dukker datteren op i butikken, og hun og A. taler sammen på arabisk praktisk taget hele eftermiddagen..."

At se sammenhænge og udvikle nye erkendelser kræver refleksion, som ikke kommer ganske af sig selv. Et meget velegnet redskab til at stimulere refleksionen, som er benyttet gennem projektet, er vurderings- og skaleringøvelser.

Det er øvelser, hvor den enkelte deltager skal tage stilling til konkrete udsagn og både med krop og ord tilkendegive sit standpunkt. Netop det fysiske element i øvelserne - at man rent faktisk rejser sig og markerer sit standpunkt - er et vigtigt element i processen mod bedre at kunne tage stilling, anerkende sit eget og andres standpunkt og i sidste ende bedre kunne reflektere individuelt og i fællesskab¹³.

Et eksempel:

Første dag på sprogcentret efter første praktikperiode på Hold 1. Efter fælles morgenbord med udveksling af praktikerfaringer:

Gulvøvelse 1: *"Hvor god var din praktik?"*

Angiv din tilfredshed med praktikforløbet ved at stille dig ved hhv. 1, 2, 3, 4, 5, 6 - hvor 6 er bedst (tallene er markeret på gulvet ved udlagte ark A4-papir.)

Tre vælger 4, to vælger 5 og fem vælger 6 (to kursister er fraværende). Underviser stiller uddybende spørgsmål: "Hvorfor står du der?" eller "Hvad skal der til, for at du flytter hen til 6?"

Eksempler på argumentation for 6: "Jeg lærer hurtigt. Når jeg ikke forstår, hvad kunderne spørger om, siger jeg: "Hvad bruges det til?" Når de svarer, kan jeg forstå, hvad de mener."

"Alt var nyt for mig: Hvor skal varerne ligge? At bruge pris-pistol. Varenumre. Delfi (lille håndcomputer med varenumre og varelister) - hvordan jeg skal bruge den. Jeg ordner varerne, så det ser flot ud."

"Det er godt at arbejde med danskere - og se, hvordan de gør. Vi har lært her i skolen med D., hvordan vi giver god service, men vi har ikke prøvet det. Nu i praktikken har vi prøvet det, og vi ved, hvad er kompetencerne - hvad kan jeg."

En arbejdsleders bemærkning om, at danskniveauet ikke er tilfredsstillende, er eksempelvis anledning til, at praktikken for en deltagers vedkommende kun takseres til "4". Det uddybes med en forklaring om, at misforståelser udelukkende skyldes en anden ansat med anden etnisk baggrund, som ikke taler godt dansk!

I. føler tydeligvis, at hun har fået for lidt anerkendelse for sin indsats...

¹³ Læs mere om øvelserne i Katrin Byréus: "Du har hovedrollen i dit liv - håndbog i forumspil for børn og unge", Forlaget DRAMA.

Samarbejdet med virksomhederne

Dette afsnit er en redegørelse for projektets erfaringsopsamling i forhold til samarbejdet med virksomhederne og dermed i forhold til det overordnede mål *"at få virksomheder inden for handel og service til at medvirke til at beskrive, hvilke sproglige kompetencer indvandrere og flygtninge skal beherske i forhold til den jobfunktion, de skal udfylde."*

På samme måde som i det foregående afsnit om deltagernes læring bygger dette afsnit på udsagn fra deltagere, virksomhedsrepræsentanter, undervisere og projektleder. Udsagnene er kondenseret, kategoriseret og fortolket af evaluatoren.

Organisering af indsatsen

Begge de interviewede virksomhedsrepræsentanter peger på, at det har været afgørende for udbyttet, at projektet har haft særligt tilrettelagt undervisning til den enkelte praktikant – og i de konkrete tilfælde, hvortil de to virksomhedsrepræsentanter refererer - også i en periode efter ansættelse.¹⁴

Af deltagernes, virksomhedsrepræsentanternes og undervisernes udsagn om, hvad en sådan særligt tilrettelagt undervisning må indeholde, fremgår det, at dette havde været ganske overordentligt vanskeligt at opfylde, hvis undervisningen ikke var foregået på selve arbejdspladsen. Som den ene underviser udtrykker det: *"Jeg skal jo også kunne forstå det for at kunne undervise i det"*.

Indholdet i den særligt tilrettelagte undervisning har ikke kunnet fastlægges detaljeret ved praktikforløbets start, men er så at sige løbende tilrettelagt på baggrund af drøftelser mellem praktikant, underviser og arbejdssted om, hvilke behov der har vist sig undervejs.

Erfaringerne har således bekræftet, at

"Virksomhederne har svært ved at definere "dansk nok", fordi:

- 1) Det ikke er deres fagområde*
- 2) Sociale omgangsformer, jargon mm. på en arbejdsplads ofte er så indarbejdet og indforstået, at det er svært at sætte ord på*
- 3) Deltagerne kommer fra en kultur, hvor omgangsformer og tone er væsentlig forskellig fra den danske¹⁵*
- 4) Misforståelser opstår, fordi man siger ja, selv om man ikke har forstået en arbejdsopgave og man ikke tør vise det"*

hvilket netop er projektbeskrivelsens centrale begrundelse for, at projektet har en særlig vægtning på at *"få virksomheder inden for handel og service i tale"*.

¹⁴ Henholdsvis ansættelse med og uden løntilskud.

¹⁵ Én af de interviewede virksomhedsrepræsentanter nævner eksempelvis – dog på baggrund af tidligere erfaringer - at det er vigtigt for den udenlandske praktikant selv at være opmærksom på, at ubehjælpsomt sprog kan blive opfattet som en provokation af den kunde, som ikke har erfaring med kommunikation med personer, der ikke har dansk som modersmål.

Det er vigtigt i organiseringen af indsatsen at være opmærksom på, at det reelt tager megen tid for virksomheden at have en praktikant, især i de små virksomheder eller små enheder i større virksomheder, hvor en ganske begrænset gruppe personer varetager et bredt spektrum af arbejdsopgaver. Der kan frigøres tid ved, at praktikanten løser selvstændige opgaver, men i de mindre virksomheder eller enheder kan det ikke dække tidsforbruget helt ind.

Forventningsafstemning og konkretisering af, hvilke krav der stilles til den konkrete jobfunktion, er naturligvis afgørende og et felt, der løbende skal udvikles. Sprogbeskrivelseskemaet og kompetencekortet, som projektet har arbejdet med, er vigtige redskaber i en sådan afstemning og konkretisering. Desuden nævner både virksomhedsrepræsentanter og praktikanter værdien af, at underviser kommer rutinemæssigt forbi – således tages eventuelle uklarheder i opløbet.

Endelig er det interessant, at det på det første styregruppemøde blev diskuteret, hvorvidt der skulle benyttes den såkaldt "dybe" samtale som rekrutteringssamtale til praktikker. Den ene virksomhedsrepræsentant i styregruppen så en risiko for, at for mange i givet fald ville blive sorteret fra, mens den anden virksomhedsrepræsentant i styregruppen så en mulighed for, at der kunne tages særlige hensyn til den enkelte.

Kursistens forudsætninger – og kursistens tilgang

Det er en kendt sag på den ene side, at mangelfulde dansk kundskaber er en hæmsko for den faglige oplæring – og det er en kendt sag på den anden side, at den enkeltes personlige kompetencer i vidt omfang kompenserer for manglende dansk og manglende erfaringer inden for området. Denne modsætning komplicerer det i forvejen vanskelige samarbejde mellem virksomhed og uddannelsesinstitution om at få præciseret og beskrevet, *"hvilke sproglige kompetencer indvandrere og flygtninge skal beherske i forhold til den jobfunktion, de skal udfylde"*.

Helt basalt bunder vanskelighederne i, at den som ved meget om jobbet ikke ved meget om sproget, og den som ved meget om sproget ikke ved meget om jobbet. Derfor mangler den fælles forståelsesramme og det fælles sprog, som skal til, for at man uden videre kan diskutere problemer og løsninger. I dialogen om konkrete problemstillinger og løsningsmodeller skal referencerammen og det fælles sprog så at sige bygges op undervejs. Samtidig er det vanskeligt at overføre erfaringer fra én person i én jobfunktion til en anden person i en anden jobfunktion, fordi samspillet mellem sproglige og faglige forudsætninger på den ene side og personlige kompetencer på den anden side er så komplekst, at vi har vanskeligt ved at skelne.

De personlige kompetencer viser sig ved praktikantens tilgang til det at være praktikant. Virksomhedsrepræsentanter og undervisere peger naturligt på, at praktikanten skal formå at udvise engagement, motivation, selvstændighed, initiativ og ordholdenhed. Deltagerne bruger måske lidt andre ord, men fremhæver ligeledes værdien af at kunne *"tage initiativ, forstå præcist hvad chefen siger, og hvad han vil – undgå misforståelser, undgå fejl"*. Udfordringen ligger naturligvis i at vide eller fornemme, hvor-

dan man i den konkrete situation kan og skal agere. Hvor ligger den præcise grænse mellem at være god til at tage initiativ og at være for nævenyttig?

For at kunne vejlede deltageren har underviseren brug for både at have deltagerens og praktikstedets tillid. Der er situationer, hvor deltageren selv kan beskrive, hvordan en situation i praktikken er forløbet uhensigtsmæssigt, og dermed få råd af underviseren om, hvordan en tilsvarende situation kan undgås eller løses fremover. Men ofte er praktikanten ikke klar over, hvad der gik galt – jf. I., som troede, at hendes kollega ikke ville samarbejde med hende, og først forstod, hvad det handlede om, da en opmærksom anden kollega/veninde forklarede: "Hun kan kun huske tallene med fingrene." Ofte er det altså vanskeligt for praktikanten at give en så fyldestgørende forklaring til underviseren, at denne kan bistå. Derfor er det afgørende, at underviseren via sine regelmæssige besøg på praktikstedet opbygger et tillidsforhold, så hun kan optræde som direkte eller indirekte mediator – lige som regelmæssige besøg giver grundlag for at opbygge et basalt kendskab til fagsprog og jargon på arbejdspladsen.

Præcisering af "dansk nok!"

For at underviseren kan bidrage til at opbygge et fælles sprog og en fælles forståelsesramme for dialogen mellem danskudbyder og virksomhed om "*hvilke sproglige kompetencer indvandrere og flygtninge skal beherske i forhold til den jobfunktion, de skal udfylde*", må hun gradvist opbygge en basal viden om arbejdspladsen og en skærpet opmærksomhed på, hvor der skal spørges ind til det, som repræsentanterne for virksomhederne ikke selv er opmærksomme på.

En af virksomhedsrepræsentanterne fra styregruppen foreslog undervejs, at underviseren fra sprogcentret skulle i praktik i to dage umiddelbart før opstarten på Hold 3, netop for at få "*en fornemmelse af miljø og omgangstone på praktikstedet inden deltagerne kommer i praktik*"¹⁶.

Underviseren beskriver blandt andet udbyttet af praktikken således:

"Det var meget lærerigt at mærke, hvor mange nye ting man faktisk skal lære, huske og dermed også er nødt til at prioritere i forhold til hinanden. F.eks. brødernes navne, deres koder til kasseapparatet, priser, særlige tilbud, hygiejnehandsker af og på, forskellige poser til forskellige brød. – Kombineret med periodevis travlhed, - det er dæl'me stressende!!"

Adspurgt, hvilket udbytte praktikken ville have givet, hvis underviseren ikke havde været så erfaren med at undervise på forskellige praktiksteder, som hun er, svarer hun: "*Det er rigtigt, at jeg selvfølgelig allerede havde erfaring i at undervise i et supermarked, og mit udbytte af praktikken havde været meget større, hvis den havde ligget i forbindelse med Hold 1. Jeg ville bedre have kunnet prioritere undervisningsindsatsen, gennemskue praktikantens arbejdsopgaver og bevæge mig rundt i afdelingen med en større selvfølgelighed (der er noget meget grænseoverskridende i at træde ind bag*

¹⁶ Der var planer om, at alle deltagere på Hold 3 skulle i praktik i samme virksomhed, hvilket dog ikke lod sig gennemføre i praksis. Underviser var alligevel i praktik to dage i Føtex, der som samarbejdspartner på projektet tager en relativt stor del af projektdeltagerne ind i praktikforløb.

disken i bageren, både i forhold til de ansatte - min "ret" til at være der - og i forhold til kunderne - de antager at jeg kan betjene dem.)"

*"Alligevel tror jeg, at jeg blev bedre til at vejlede kursisterne om prioritering af deres indsats og ikke mindst videregivelsen af følelsen: "Jeg ved, at jeg gør mit bedste" - de "fejler", jeg laver, handler om, at jeg er **ny**, ikke om at jeg er udlænding."*

Sprogbeskrivelsesskema og kompetencekort

Helt afgørende for projektets ambition om *"at få virksomheder inden for handel og service til at medvirke til at beskrive, hvilke sproglige kompetencer indvandrere og flygtninge skal beherske i forhold til den jobfunktion, de skal udfylde"*, har været, at der gennem hele projektet er arbejdet på at give dialogen med virksomhederne så konkret et grundlag som muligt. Særlig betydning i denne forbindelse har det haft, at projektet har benyttet henholdsvis sprogbeskrivelsesskema og kompetencekort.

Kompetencekortet er udviklet af de fem regionale Videnscentre for Kompetenceafklaring af Flygtninge og Indvandrere, som blev nedsat af Arbejdsmarkedsstyrelsen med det formål at løfte indsatsen for kompetenceafklaring samt sikre alle myndigheder adgang til kvalificeret viden og rådgivning om kompetenceafklaring¹⁷.

Kortet kan give et præcist billede af den enkeltes kompetencer i forhold til en konkret jobfunktion, når det - som på projektet - udfyldes i samarbejde mellem virksomhed og underviser/vejleder. Afdækningen af de *dansksproglige* kompetencer og problemstillinger er dog ikke fyldestgørende, og projektet har derfor arbejdet med at udvikle et egnet redskab hertil: sprogbeskrivelsesskemaet.

Gennem projektet er der justeret og udviklet løbende på sprogbeskrivelsesskemaet, således at der ved projektets afslutning foreligger to "endelige" versioner¹⁸, "det korte" og "det lange".

"Det korte" benyttes som evalueringsskema efter den første, korte praktikperiode. I og med, at skemaet er kortfattet, er det ikke så konkret, som det kunne være ønskeligt. Men det vurderes, at det af hensyn til praktikstedernes tidsforbrug er nødvendigt at benytte et ganske kortfattet skema efter et kortere praktikforløb, og at der derfor må gøres køb på niveauet for konkretisering. I forløb, hvor det må forventes, at praktikanten vender tilbage til praktikstedet til et længere praktikforløb, kan det anbefales, at "det lange" udleveres allerede ved starten på første praktik til praktikstedets orientering. Dette kan muligvis inspirere virksomhederne til en mere konkret forholden sig til spørgsmålene i "det korte" skema.

¹⁷ Videnscentrene blev etableret på en midlertidig bevilling og lukkede med udgangen af 2007. Fra 1. januar 2008 er kompetencekortet således forankret i Specialfunktionen for den Etniske Beskæftigelsesindsats www.bmetnisk.dk i Høje Tåstrup.

¹⁸ Udtrykket "endelige" skal dog ikke tages alt for bogstaveligt, se bemærkninger herom på side 26.

"Dansk nok!"

Vurdering af sproglige kompetencer efter 14-dages praktik handel og service

Afklaring af "sproglige kompetencer" handler om at vurdere, om praktikanten kan forstå, tale, læse og/eller skrive dansk på et niveau, der er nødvendigt i forhold til en eller flere arbejdsfunktioner.

Markér din vurdering ved afkrydsning. Skriv også en supplerende udtalelse, da denne vil bidrage til at afdække, hvad praktikanten evt. skal arbejde videre med.

Du skal vurdere de sproglige kompetencer ud fra jeres almindelige krav og forventninger til de arbejdsfunktioner, som praktikanten har udført.

Praktik	Med hvem?	Om hvad?	Hvor?	Vurdering og anbefalinger
Tale	<i>Personale</i>	<i>Opgaver/ fritid</i>	<i>I pauser Butik</i>	
	<i>Kunder</i>	<i>Finde varer, service</i>	<i>Butik</i>	
Lytte	<i>Personale</i>	<i>Opgaver Behov</i>	<i>Butik, lager, kontor</i>	
	<i>Kunder</i>	<i>Opgaver Behov</i>	<i>Butik</i>	
Læse	<i>Salgsavis</i>	<i>Annoncerede varer</i>	<i>Salgsavis Internet</i>	
	<i>Afdelings- chef</i>	<i>Beskeder</i>	<i>Intranet</i>	
Skrive	<i>Personale</i>	<i>Bestillinger</i>	<i>På lager I butikken</i>	
	<i>Kunder</i>	<i>Bestillinger Regninger</i>	<i>I butikken</i>	
Fremmøde og stabilitet				

Den kursiverede tekst er eksempler på stikord til udfyldelse.

"Det lange" sprogbeskrivesskema er langt mere omfattende og dermed tidskrævende at udfylde, men giver til gengæld anledning til et ganske konkret udgangspunkt for mere overordnede drøftelser, hvilket oftest er mere givende end et teoretisk og overordnet udgangspunkt for konkret stillingtagen, netop når der i dialogen løbende skal etableres fælles sprog og fælles referenceramme.

"Dansk nok!"

Beskrivelse af nødvendige sproglige kompetencer indenfor handel og service

Praktiksted	Med hvem?	Om hvad?	Hvor?
Tale			

Lytte			
Læse			
Skrive			

Vurdering af sproglige kompetencer.

Afklaring af "sproglige kompetencer" handler om at vurdere, om praktikanten kan forstå, tale, læse og/eller skrive dansk på et niveau, der er nødvendigt i forhold til en eller flere arbejdsfunktioner.

Markér din vurdering ved afkrydsning. Skriv også en supplerende udtalelse, da denne vil bidrage til at afdække, hvad praktikanten evt. skal arbejde videre med.

Du skal vurdere de sproglige kompetencer ud fra jeres almindelige krav og forventninger til de arbejdsfunktioner, som praktikanten har udført.

Vurderingen foretages ud fra følgende arbejdsfunktioner: _____

Er i stand til at:	Ja	Nej	I gang	Ikke afprøvet	Der skal arbejdes med
<i>Kundebetjening:</i>					
Forstå kunders bestilling					
Tale så kunder forstår dem					
Vejlede kunder i valg af varer					
Vejlede kunder med at finde varer i butikken					
Vejlede kunder at finde vej i butikken					
Anvende almindelige høflighedsfraser					
Stille spørgsmål, hvis de ikke forstår kunden					
Hjælpe kunden færdig					
<i>Varekundskab:</i>					
Læse varedeklarationen					
Forstå varedeklarationen					
Vejlede om varens anvendelsesmuligheder					
<i>Kassebetjening:</i>					
Beherske tal på dansk					
Forstå de generelle koder på dagligvare					
Anvende de generelle koder på dagligvare					
<i>Vareopfyldning:</i>					
Læse skiltning					
Forstå skiltning					

Udfylde bestillinger					
<i>Intern Kommunikation:</i>					
Forstå mundtlige instruktioner					
Forstå skriftlige instruktioner					
Stille uddybende spørgsmål					
Forstå sikkerhedssymboler					
Samtale om arbejde og arbejdsforhold					
Udfylde arbejdskort					
Sige sin mening i tilrettelæggelse af arbejdet					
Videregive meddelelser til kollegaer mundtligt					
Videregive meddelelser til kollegaer skriftligt					
Bruge jobfunktionernes særlige fagudtryk					
<i>Øvrig kommunikation:</i>					
Tilpasse sit sprogbrug til den hun/han taler med/til					
Har forståelige sproglige strategier					
Deltage sprogligt i arbejdspladsens daglige liv					
Sige sin mening					
Forstå arbejdspladsens omgangsformer					
Deltage i arbejdspladsens omgangsformer					

Det bør fremhæves, at sprogbeskrivesskemaet er en *skabelon*, som rettes til efter den aktuelle praktikant og det aktuelle praktiksted. Er der punkter, som underviseren på forhånd kan bestemme som irrelevante, udelades de – eller de bruges som afsæt for en drøftelse med praktikstedet om, hvad der i stedet må angives som relevant.

På baggrund af udtalelser fra såvel projektdeltagere og virksomhedsrepræsentanter som undervisere og projektleder er det evaluators vurdering, at udviklingen og brugen af sprogbeskrivesskemaet har været afgørende for, at det er lykkedes projektet i tilfredsstillende grad at "*få virksomhederne i tale*". Som en direkte følge heraf er det gjort muligt ikke kun "*at afdække og beskrive*", men også i den konkrete tilrettelæggelse og gennemførelse af projektets aktiviteter at fastholde fokus på "*overlappningen mellem elementerne praktik/mentor og danskundervisning*". Hermed er projektet nået langt mod det endelige mål, at "*tilrettelægge en undervisning, hvor sprogtilegnelsen sker bedst muligt*".

Samarbejdet med virksomhederne har således indvirket positivt på tilrettelæggelsen af undervisningen, på dens samspil med praktik og virksomhedsbesøg og på den tilknyttede vejledning – og dermed på deltagernes læring. Især for de deltagere, hvis

største barrierer for ordinær beskæftigelse bunder i manglende eller mangelfulde erfaringer fra det danske arbejdsmarked – eller fra et arbejdsmarked i det hele taget – har denne "overlapning" været til gavn. "Overlapningen" gør det muligt for disse deltagere at opsamle viden, udvikle kunnen, tillægge sig praksisser, se sammenhænge og udvikle nye erkendelser i en konkret og for dem meningsfuld kontekst.

Projektet har således levet op til egne ambitioner i forhold til de deltagere, som primært har brug for at blive opkvalificeret. Det er i mindre omfang lykkedes at skabe tilstrækkelig mening – og dermed synlige resultater – for den del af deltagergruppen, som mere har haft brug for "omskoling" med alt hvad dertil hører af prestigetab og aflæring af (visse elementer fra) egen selvopfattelse.

Nyskabelser

Opsummerende kan følgende nyskabelser fremhæves:

- Indarbejdelse af kompetencekortet som en fast del af projektets afvikling af praktikforløb
- Udvikling af sprogbeskrivelseskemaet som et nødvendigt supplement til kompetencekortet
- Inddragelse af skalerings- og vurderingsøvelser som redskab i undervisningen
- Udvikling af *helt* individuelt tilrettelagte undervisningsforløb for kursister i praktik eller i beskæftigelse
- Opbygning af specielle og specifikke lærerkompetencer til at varetage dette

Læringer fra projektet

Den væsentligste læring af projektet er, at de barrierer for målgruppens vej til ordinær beskæftigelse og selvforsørgelse, som det er vanskeligst at nedbryde, er så individuelt betingede, at der må sikres mulighed for fleksibilitet og individuelle løsninger.

Samtidig er der behov for en synlig og velstruktureret ramme, som dels sikrer, at både deltagere og medarbejdere på projektet kan fastholde fokus, og dels sikrer, at overlap mellem praktik og undervisning bliver til en meningsfuld kontekst for læringsprocessen.

I de løbende drøftelser om udfordringerne ved at nedbryde de barrierer, som især handler om deltagerens selvopfattelse, er især to faktorer gået igen gennem hele projektperioden:

- a) Vanskeligheder for deltagerne ved så at sige at kunne "se sig selv" i den planlagte proces frem mod det endelige mål.
- b) Eksempler på reaktioner fra deltagerne, som fra en overordnet betragtning og set udefra må vurderes som uhensigtsmæssig i forhold til de fastsatte mål – men som sandsynligvis har været de for den enkelte deltager mest meningsfulde reaktioner i den givne situation.

Disse reaktioner er undervejs i drøftelserne blevet sammenlignet med typiske handlingsmønstre hos den umodne teenager. Og selv om man naturligvis skal være overmåde varsom med at sammenligne absolut voksne mennesker med teenagere, har forklaringsrammen "teenagesyndromet" alligevel givet mening i en hel del drøftelser. Voksne flygtninge og indvandrere, som skal finde måder at skabe sig et godt og meningsfuldt liv i Danmark, er i en situation, som på visse punkter kan sammenlignes med teenagerens årelange vej fra identitet som barn til identitet som voksen. I en sådan forandringsproces er der behov for en synlig og meningsfuld ramme - for at man så at sige kan se, hvor man selv befinder sig inden for denne ramme.

Desuden er det en læring af projektet, at en alternativ model for Hold 3 er blevet afprøvet – men ikke umiddelbart kan anbefales. Helt generelt set har deltagerne på Hold 3 været på et højere dansksprogligt niveau, og derfor har de forskellige opgaver, øvelser og emner kunnet gennemføres hurtigere end på hold 1 og 2. Men der har alligevel skullet udelades væsentlige elementer som fx:

- Emne om velfærdsstatens opbygning. (Læsetræning om velfærdsstatens udvikling, Hvor kommer pengene fra? Hvad bruges skattekrone til? Diskussioner, overvejelser mv.)
- Arbejderbevægelsens/fagforeningernes historie
- Ugentlig motion
- Ugentligt aktuelt emne, politik, samfundsforhold, aftalesystemet, overenskomster m.m.
- Virksomhedsbesøg (der er kun gennemført 2 på hold 3) med tilhørende for- og efterbehandling
- Gæstelærere - f.eks. repræsentanter fra A-kasse, fagforening, jobcenter, virksomhedsledere
- Mulighed for at tage kursisternes individuelle spørgsmål op, måske "bevæge os ud af beslægtede tangenter"

- Mulighed for i danskundervisningen at følge tæt op på fagundervisningen. Gå dybere ind i emnerne ved at tilrettelægge yderligere øvelser/cases til diskussion/illustration af det gennemgåede.

Hverken projektleder eller den underviser, som har været gennemgående på alle tre hold, kan umiddelbart se klare fordele ved "Hold 3-modellen".

Et element i Hold 3-forløbet har dog været særligt tilrettelagt og virksomhedsforlagt undervisning for tre deltagere fra Hold 1 eller 2, hvilket vurderes at have medvirket positivt til fastansættelse for to af disse deltagere og forlængelse af ansættelse med løntilskud for den tredje deltager. Dette element anbefales derfor til andre projekter. I ansøgningen til Socialfonden om udvidelse af projektet med forløbet for Hold 3 er der kalkuleret med særligt tilrettelagt undervisning for i alt 4 deltagere. Projektleder og underviser har vurderet det mere hensigtsmæssigt at fordele ressourcerne på de tre omtalte deltagere, hvilket synes at være en fornuftig disposition.

Nyttiggørelse af erfaringer

Som det fremgår ganske klart af projektbeskrivelsen, bygger projekt "Dansk nok!" videre på erfaringer fra et tidligere projekt "Dansk på vej til arbejde", lige som projektleder og de involverede undervisere i daglig praksis har bygget videre på såvel egne som andres erfaringer fra lignende projekter og tiltag – og må forventes at nyttiggøre erfaringer fra "Dansk nok!" også i andre sammenhænge. Denne form for erfaringsspredning er efter projektleders og evaluators erfaring mere værdifuld end de mainstreamingsaktiviteter, som planlægges forud for projektets iværksættelse.

I projektbeskrivelsen er det forudsagt, at *"Informationer og erfaringer om projektet vil blive lagt løbende ud på projektets hjemmeside, www.socialfonden.net,"* samt på en række øvrige hjemmesider. I praksis har projektleder koncentreret sig om projektets egen hjemmeside og sprogcentrets hjemmeside. Projektleder har skrevet en artikel til LVU-bladet samt en artikel til "Det flyvende Tæppe"¹⁹. Desuden har projektleder deltaget i en række konferencer, hvor især sprogbeskrivesskemaet og kompetencekortet er omtalt og videreformidlet til andre konferencedeltagere.

Sprogbeskrivesskemaet implementeres i Sprogcenter Nordsjællands tiltag under Integrationsministeriets pulje til "Grundkursus i arbejdsmarkedsdansk", og det overvejes ligeledes at implementere det i andre af sprogcentrets beskæftigelsesrettede projekter.

Som oprindeligt planlagt afholdes en *"konference, hvortil Sprogcentre, Daghøjskoler og VUC'er og andre interesseredeinviteres. Konferencens primære mål er at videregive og drøfte projektets positive som negative erfaringer ... samt igangsætte en diskussion om implementering af projektets erfaringer i det ordinære uddannelsessystem."*

¹⁹ Elektronisk nyhedsbrev fra Integrationsministeriet og Undervisningsministeriet.

Endelig har det ved tilrettelæggelsen af indeværende evaluering været evaluators hensigt at bidrage til nyttiggørelse og spredning af erfaringerne fra projektet. Evalueringsrapporten offentliggøres på projektets hjemmeside, på videncentrets egen hjemmeside samt på Integrationsministeriets Erfaringsbase, lige som der lægges et link på Sprogcenter Nordsjællands hjemmeside. Desuden udsendes rapporten til konferencens deltagere og andre interesserede.

Konklusioner

For de af projektdeltagerne, som primært har haft brug for *opkvalificering* har det virket at skabe et konkret og synligt overlap mellem praktik og undervisning. Dette overlap er i den konkrete gennemførelse af projektet især sikret gennem:

- kombination af danskundervisning, fagundervisning og praktik
- opmærksomhed på sproget i praktikken og opmærksomhed på jobfunktioner mv. i undervisningen
- synlighed og klarhed om opgaver og ansvar for den enkelte i praktikken
- struktureret ramme med indbygget fleksibilitet og individuelle løsninger
- gennemgående fokus på aktiviteter, som støtter den løbende refleksion

Det har tilsvarende virket at arbejde meget konkret med at skabe løbende dialog mellem projektets medarbejdere, virksomhederne og praktikanterne. Dialogen er især sikret gennem:

- særligt tilrettelagt undervisning på praktikstedet
- forventningsafstemning og konkretisering af krav til den enkelte jobfunktion
- opmærksomhed på kompetencers afhængighed af den konkrete kontekst
- indarbejdelse af kompetencekortet som redskab
- udarbejdelse af sprogbeskrivelseskema i kort og lang version

Projektet har således bekræftet de grundlæggende hypoteser om, at

- sprogtiltagelsen sker bedst muligt i en overlapning mellem praktik og danskundervisning
- virksomhederne har svært ved at definere "dansk nok", hvorfor det er nødvendigt at udvikle konkrete redskaber og metoder for at få dem i tale

Ovennævnte elementer må forventes at virke tilsvarende i andre projekter eller i den ordinære indsats for en tilsvarende målgruppe, som primært har brug for opkvalificering.

For de af projektets deltagere, som primært har haft brug for *omskoling*, har virkningen ikke været tilsvarende markant. Det må formodes, at det, som har virket for de

Øvrige deltagere, også for nogle af disse deltagere har haft en virkning, hvis effekt først vil blive synlig på et senere tidspunkt, fordi den proces, de skal gennem, er længere og mere kompleks. Men det er en formodning, som først på længere sigt kan be- eller afkræftes.

Der står således stadig et væsentligt, ubesvaret spørgsmål tilbage: Hvordan tilgodeses også behovet hos dem, som har mere brug for omskoling end for opkvalificering? – og i forlængelse heraf: Hvordan sikres det i tilsvarende projekter, at der kan skelnes tilstrækkeligt skarpt mellem den del af målgruppen, som primært har brug for opkvalificering, og den del af målgruppen, som primært har brug for omskoling?

Ovenstående konklusioner på evalueringen er udmøntet i konkrete anbefalinger (s. 3).

*Tove Rasmussen
April 2008*